

ОЦІНКА ЯКОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

ЕЛІСЄЄВА О. К.

доктор економічних наук

ТАРАСЕНКО Т. В.

Дніпропетровськ

Якісне оновлення українського суспільства, формування демократичного середовища вимагає реконструкції всіх його соціальних інститутів. На перший план виходить потреба реформування інституту освіти, зокрема вищої школи, відповідно до потреб суспільства і освітніх тенденцій у сучасному світі.

Якість освіти є однією з найбільш актуальних проблем сучасної української вищої школи. Проблема якості вищої освіти є багатомірною, що охоплює всі характеристики освітньої діяльності, визначається факторами різного порядку, пов'язаними з розв'язанням проблем як на рівні окремого вищого навчального закладу, так і на загальнонаціональному рівні. Для вирішення цих проблем необхідне застосування комплексного підходу та моніторингу окремих навчальних закладів.

Якість освіти є запорукою сталого розвитку України. Питання сучасного стану освіти в Україні та перспективи її розвитку досліджуються багатьма вченими, зокрема А. Алексюком, І. Бехом, О. Гребельником, М. Дробноходом, І. Зязюном, Б. Клименко, Т. Красіковою, В. Кремень, О. Сухомлинською, Т. Усатенко, Ю. Шумиловим та іншими. Серед дослідників, що активно займаються вирішенням проблеми підвищення якості освіти, можна виділити також Карпюка О.А., Верес О. М., Андрухова О. М., Чирун А. Б., Ляпунову В. А., Юрчук А. М., В. І. Жованик та ін. Проте і сьогодні, незважаючи на значну увагу науковців до проблем ринку освітніх послуг, питання оцінки якості освіти та її розвитку є остаточно невирішеними і вимагають пошуку та застосування нових методів та підходів.

Мета даної роботи полягає в дослідженні факторів, що впливають на якість розвитку освіти в Україні, на основі застосування когнітивної моделі, обґрунтування напрямків щодо покращення якості.

У сучасних дослідженнях існують різні підходи до визначення категорії «якість освітніх послуг». Так, Крижанівська О. П. та Павловський В. В. розглядають якість освітніх послуг як систему двох складових – якості навчання і якості підготовки. Перше поняття включає в себе стан матеріальної та лабораторної бази, кількість науково-методичної літератури, кваліфікацію викладачів, якість навчальної бази, результативність студентських практик та інше. У другому понятті поєднуються такі компоненти, як здатності випускника засвоїти матеріал у повному обсязі, позитивна мотивація до навчання, відповідальність студента за рівень отриманих знань і досвіду, зацікавленість у працевлаштуванні за фахом тощо [1].

З іншого боку, як стверджує О. В. Родіонов, якість освітніх послуг – це комплексна характеристика процесу надання освітніх послуг ВНЗ та їх результату, що задовольняє усі зацікавлені сторони цього процесу, задовольняє вимогам державних, міжнародних освітніх стандартів та взятими на себе ВНЗ зобов'язаннями з організації навчального процесу [2].

Ці два визначення є доповненням одне до одного і разом створюють чітку картину поняття «якість освітніх послуг».

Відповідно існують і різні підходи до оцінки якості освітніх послуг, зокрема у сфері надання послуг з вищої освіти. Між тим, зважаючи на специфіку сфери оцінки, для цього переважно використовуються рейтингові оцінки. Так, на сьогодні найвідомішими оцінками є рейтингування, яке проводять як на міжнародному рівні (UNESCO), державному рівні (Міністерство освіти), так і різноманітні авторитетні національні агентства.

Серед організацій, які мають власні рейтинги, було визначено нами як найкомпетентніші: 1) Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (МОНмолодьспорт); 2) Міністерство освіти і науки Російської Федерації (МОНРФ); 3) «ФОКУС» – авторитетне періодичне видання в Україні, яке спеціалізується на рейтингах; 4) Рейтинг ВНЗ України «Компас», який був ініційований компанією «Систем Кепітал Менеджмент» (СКМ) у рамках програми «Сучасна освіта».

Однак, слід відзначити, що як названі, так і усі відомі методи рейтингового оцінювання, дозволяють оцінити якість освітніх послуг, що надаються окремим навчальним закладом і не дозволяють охарактеризувати якість ринку освітніх послуг в цілому. Крім того, система статистичної інформації на рівні держави орієнтована переважно на кількісні показники, які дозволяють оцінити зміни на ринку освітніх послуг. Доповнити аналіз змін у системі вищої освіти їх якісною характеристикою та оцінити якість розвитку ринку освітніх послуг дозволяє розробка когнітивної моделі та розрахунок індексу якості розвитку ринку освітніх послуг.

Методологія когнітивного моделювання використовується для аналізу і прийняття рішень у погано визначених ситуаціях [7]. Цей метод моделювання провадиться через когнітивну карту, яка створена в результаті спостережень за активною взаємодією суб'єктів зовнішнього середовища (певної галузі).

На рис. 1 наведено алгоритм аналізу ситуації на ринку освітніх послуг під час дослідження якості його розвитку.

На основі проведеного аналізу, у ході якого використовувались методики Монмолодьспорт України [3], Міністерство освіти і науки Російської Федерації [4], журналів «Фокус» [5] та «Компас» [6], нами було обрано таку систему факторів для дослідження якості розвитку ринку освітніх послуг:

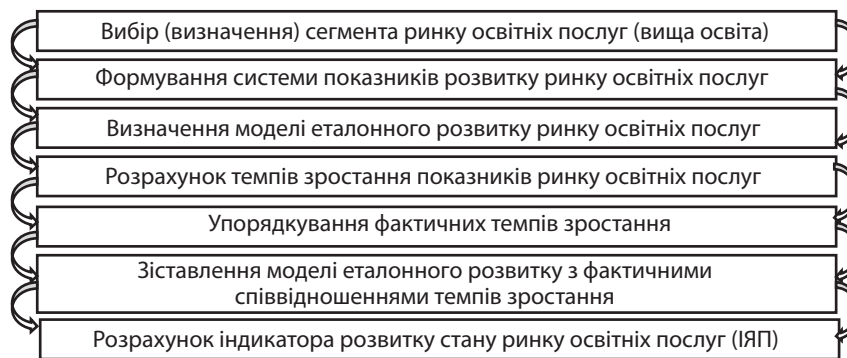

Рис. 1. Алгоритм діагностики якості розвитку ринку освітніх послуг (на основі індексу якості послуг)

- ✦ фінансування освіти (частка бюджету, що виділяється на освіту та інвестиції в освіту). Значення даного показника характеризує увагу держави до цієї сфери, можливості установ сфери освіти створити необхідні умови для надання освітніх послуг у частині матеріально-технічного забезпечення, матеріального стимулювання викладачів тощо;
- ✦ кількість кандидатів і докторів наук характеризує якість наукових кадрів, задіяних у системі вищої освіти, що безпосередньо впливає на якість освітніх послуг;
- ✦ кількість аспірантів і докторантів характеризує перспективи підвищення якості освіти;
- ✦ кількість науково-дослідницьких інститутів (НДІ) відображає як політику держави у науковій сфері, яка тісно пов'язана зі сферою вищої освіти, так і потребу народного господарства країни в наукових дослідженнях. Розвиток наукової сфери має безпосередній зв'язок із якістю освіти з точки зору науковості;
- ✦ доходи населення та освітян відображають, на погляд авторів, з одного боку, можливість доступу населення до освітніх послуг, а з іншого – зацікавленість у наданні цих послуг;
- ✦ технічне оснащення ВНЗ та НДІ характеризує можливість надання якісних послуг, адже на сьогодні є неможливим надання подібних послуг без використання ЕОМ, не кажучи вже про серйозніші механізми;
- ✦ кількість переможців студентських наукових конкурсів, учасників конференцій молодих учених. Даний показник є прямим індикатором якості послуг освіти, що надаються.

До переліку обраних показників було включено і показник кількості ВНЗ для відображення змін у доступності вищої освіти як однієї з її якісних характеристик. Абсолютні значення перерахованих показників за період 2000 – 2010 рр. наведено в *табл. 1*.

У процесі формування моделі еталонного розвитку ринку освітніх послуг було визначено пріоритетність обраних показників у забезпеченні якісного розвитку освіти (*табл. 2*).

Таблиця 1

Абсолютні значення показників якості вищої освіти

Показник		Рік										
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Частка бюджету, що виділяється на освіту, %	B_o	4,2	4,3	4,7	5,1	5,6	6,1	6,8	5,9	6	6,1	6,6
Інвестиції в освіту, млн грн	I_o	360	407	578	652	953	870	1164	1651	2322	1484	1889
Доходи освітян, грн	$K_{нді}$	115	156	220	340	429	641	806	1060	1448	1611	6953
Кількість кандидатів і докторів наук, тис. осіб	D_o	4887	5090	5296	5331	5444	5549	5815	6047	6382	6656	23
Технічне оснащення ВНЗ і НДІ (кількість ЕОМ на 100 студентів)	D_n	7	8	9	10	10	12	15	18	20	21	1303
Кількість науково-дослідницьких інститутів (НДІ), закладів	T	1490	1479	1477	1487	1505	1510	1452	1404	1378	1340	854
Кількість ВНЗ, закладів	$K_{а,д}$	979	983	997	1009	966	951	920	904	881	861	
Кількість аспірантів і докторантів, тис. осіб	$K_{к.н., д}$	6745	6887	7091	7298	7334	7448	7554	7821	8054	8390	3620
Доходи населення, грн	$K_{НЗ}$	230	290	359	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239
Кількість переможців студентських наукових конкурсів, учасників конференцій молодих учених	K_p	601	699	831	960	1023	1113	1262	1486	1713	1725	2134

Таблиця 2

Індикативні (нормативні) ранги показників якості вищої освіти

Індикативний ранг	Показник
1	Частка бюджету, що виділяється на освіту
2	Інвестиції в освіту
3	Кількість кандидатів наук та докторів наук
4	Кількість аспірантів та докторантів
5	Доходи освітян
6	Кількість переможців студентських наукових конкурсів, учасників конференцій молодих учених
7	Кількість науково-дослідницьких інститутів (НДІ)
8	Технічне оснащення ВНЗ та НДІ
9	Доходи населення
10	Кількість ВНЗ

На основі визначених пріоритетів сформовано матрицю еталонного розвитку, яка відображає принципове співвідношення темпів росту показників розвитку з системи обраних. Так, наприклад, на думку експертів, темпи зростання частки витрат бюджету на освіту повинні перевищувати темпи зростання кількості аспірантів і докторантів.

На основі інформації щодо абсолютних значень системи обраних показників на наступному етапі дослідження проведено впорядкування фактичних темпів росту та підготовлено базу для відображення цілісної картини взаємовідношень характеристик розвитку ринку освітніх послуг.

Зіставлення моделі еталонної якості з фактичними співвідношеннями темпів зростання та розрахунок інверсій допомагає встановити ступінь відхилення індикативних рангів від фактичних, тобто бажаних темпів зростання того чи іншого показника від фактичних. Так, наприклад, якщо прийняти за пріоритетний показник частку витрат бюджету на освіту, то результати зіставлення моделі еталонного розвитку з фактичними рангами буде мати вигляд, відображений в *табл. 3*.

Політика підвищення якості освітніх послуг має будуватися таким чином, щоб забезпечувати, у першу чергу, випереджаюче зростання найважливіших показників якості освітніх послуг (тих, що мають низькі значення індикативних рангів). Лише за такої умови стає можливим максимальний збіг фактичних та індикативних рангів показників, що забезпечує сталість розвитку ринку освітніх послуг, оскільки індикативні ранги є постійними досить тривалий період часу.

Відхилення індикативних і фактичних рангів вказують на відсутність якісного розвитку ринку освітніх послуг, що є наслідком неефективної політики освіти в Україні. Результатом останнього може бути зниження загальної рівня якості освітніх послуг ВНЗ у країні.

На *рис. 2* наведено когнітивну модель, яку було зроблено для аналізу факторів, які впливають на якість розвитку ринку освітніх послуг. При цьому використано 6 видів стрілок, опис змісту яких наведено в *табл. 4*.

Можна сказати, що наявність великої кількості жирних пунктирних ліній, що складаються з точок, є негативним явищем, оскільки маємо не просто нижче значення фактичних рангів відносно індикативних (нормативних) (нижчі темпи зростання більш пріоритетних показників), а навіть погіршення ситуації (від'ємні темпи приросту), що найгіршим чином впливає на ситуацію на ринку освітніх послуг ВНЗ у цілому.

Реалізація попередніх етапів дослідження дозволила виконати розрахунок індексу якості розвитку ринку освітніх послуг в Україні за формулою:

$$ІРП = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n m_i}{n(n-1)} = 1 - \frac{I(\Phi, H)}{n(n-1)},$$

де *ІРП* – індекс розвитку послуг освіти;

n – число показників індикатора якості;

m – кількість інверсій у фактичному порядку для показника, що має перший ранг (1-е місце) у ІСР;

I(Φ, H) – сума інверсій у фактичному порядку показників (Φ) щодо нормативного порядку (H), заданого в ІРП;

a_{ij} – змінна, що відбиває наявність чи відсутність у фактичному упорядкуванні показників відносини «швидше» між *i*-м та *j*-м показниками, заданими в ІРП;

i – ранги *i*-го та *j*-го показників у фактичному упорядкуванні.

Таблиця 3

Результати розрахунків когнітивної карти відносно показника частки бюджету, що виділяється на освіту

Показник	Показник другого ступеню	Фактична зміна	Індикативна зміна
Частка бюджету, що виділяється на освіту	Інвестиції в освіту	+2	-3
	Доходи освітян	+6	-1
	Кількість докторів та кандидатів наук	+1	-6
	Технічне оснащення ВНЗ та НДІ	+3	-2
	Кількість науково-дослідницьких інститутів (НДІ)	-3	-9
	Кількість ВНЗ	-1	+5
	Кількість аспірантів та докторантів	-2	-8
	Доходи населення	+5	-4
	Кількість переможців студентських наукових конкурсів, учасників конференцій молодих учених	+4	+7

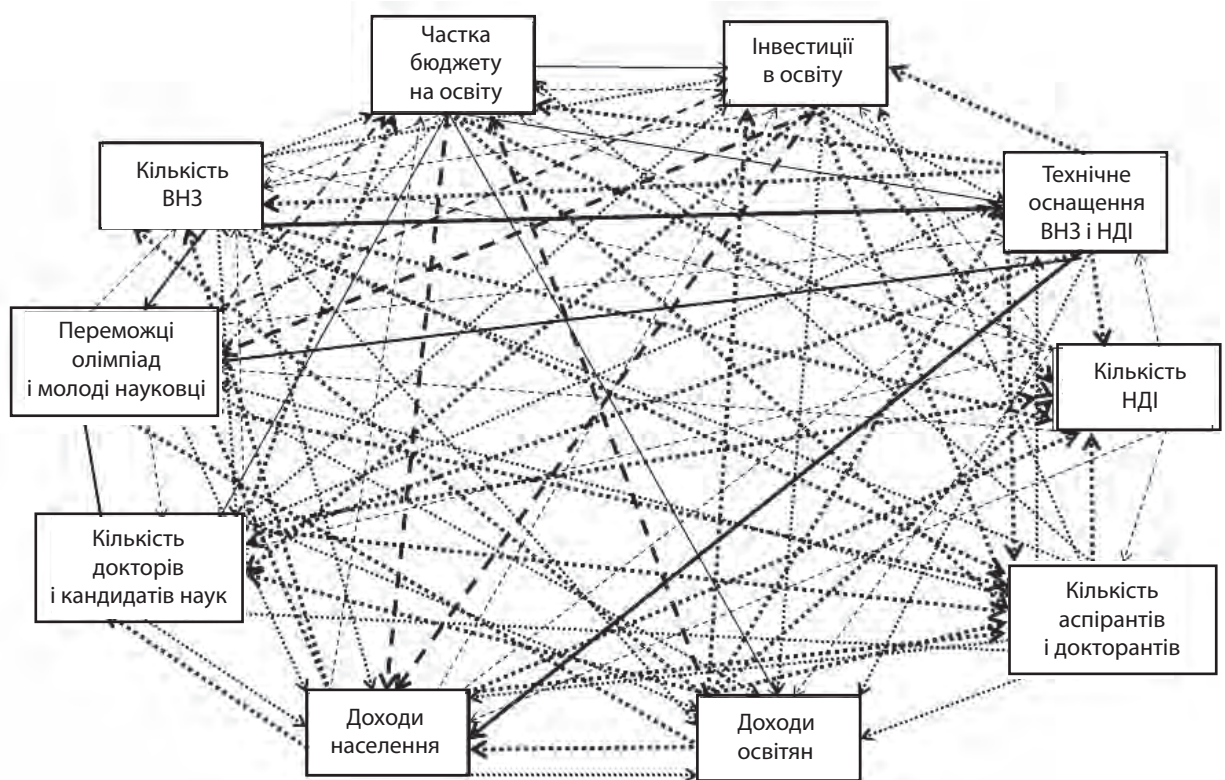

Рис. 2. Когнітивна карта факторів впливу на якість розвитку ринку освітніх послуг

Таблиця 4

Позначення у когнітивній карті

Позначення	Значення
→	Фактичний ранг (ФР) показника, з якого виходить дуга, більше, ніж фактичний ранг показника, на який вказує стрілка; індикативний ранг (ІР) показника, з якого виходить дуга, менше, ніж ІР показника, на який вказує стрілка
➔	Фактичний ранг (ФР) показника, з якого виходить дуга, значно більше, ніж фактичний ранг показника, на який вказує стрілка; індикативний ранг (ІР) показника, з якого виходить дуга, значно менше, ніж ІР показника, на який вказує стрілка
-----➔	Фактичний ранг (ФР) показника, з якого виходить дуга, менше, ніж фактичний ранг показника, на який вказує стрілка; індикативний ранг (ІР) показника, з якого виходить дуга, більше, ніж ІР показника, на який вказує стрілка
- - - ➔	Фактичний ранг (ФР) показника, з якого виходить дуга, значно менше, ніж фактичний ранг показника, на який вказує стрілка; індикативний ранг (ІР) показника, з якого виходить дуга, значно більше, ніж ІР показника, на який вказує стрілка
.....➔	Фактичний ранг (ФР) показника, з якого виходить дуга, більше, ніж фактичний ранг показника, на який вказує стрілка; індикативний ранг (ІР) показника, з якого виходить дуга, більше, ніж ІР показника, на який вказує стрілка
.....➔	Фактичний ранг (ФР) показника, з якого виходить дуга, менше, ніж фактичний ранг показника, на який вказує стрілка; індикативний ранг (ІР) показника, з якого виходить дуга, менше, ніж ІР показника, на який вказує стрілка

Індекс розвитку освіти має виступати еталоном при проведенні аналізу стану ринку освіти та обґрунтованні стратегії його розвитку.

Виконаний розрахунок показника оцінки якості розвитку ринку освітніх послуг за даними 2001 та 2010 років свідчить про її зниження. Так, якщо у 2001 році він складав 0,778, то у 2010 році – лише 0,71. Тобто у 2010 році відповідність фактичних рангів індикативним складала лише 71% проти 77,8% у 2001 році.

З розрахованих індикаторів бачимо, що ситуація в Україні на ринку освітніх послуг погіршилася. Якість розвитку ринку освітніх послуг, що надаються ВНЗ, знизилася на 6,8%. Таке погіршення є реакцією ринку на погіршення ситуації з факторами, які впливають на якість освітніх послуг.

ВИСНОВКИ

Виконане дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Якість освітніх послуг – це інтегральна характеристика освітнього процесу та його результатів, що виражається ступенем її відповідності до очікувань та вимог. Це складна категорія, яка залежить як від внутрішніх, так і зовнішніх чинників, що впливають на діяльність освітнього закладу як відкритої соціально-педагогічної системи.

Напрацьовані натепер методики оцінки якості освітніх послуг дозволяють провести дослідження на рівні конкретної освітньої установи та базуються на порівняльних рейтингових оцінках.

Існуюча статистична база та методологія не створюють можливості виконати оцінку якості освітніх послуг в Україні. Тому доцільним є проведення оцінки якості змін на ринку освітніх послуг на основі когнітивного моделювання та розрахунку індексу якості розвитку ринку освітніх послуг.

Порівняння фактичних та індикативних рангів системи обраних показників свідчить про їх невідповідність і необхідність у розробці державної політики у сфері освіти, спрямованої на забезпечення більш високих темпів росту таких показників, як: інвестиції в освіту, частка бюджету, що виділяється на освіту та технічне оснащення ВНЗ та НДІ.

Врахування визначених індикативних співвідношень при обґрунтуванні стратегії розвитку освіти до-

зволить створити необхідні умови для надання якісних освітніх послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Зіньковський Ю. Ф. Якість освіти – основа громадянської довіри до ВНЗ / Ю. Ф. Зіньковський // Вища освіта: проблеми і перспективи розвитку в контексті Болонського процесу : Тези доп. – К. : Політехніка, 2005. – С. 123.

2. Родіонов О. В. Методичні основи управління якістю освітніх послуг ВНЗ на основі міжнародних стандартів / О. В. Родіонов // Управління підприємствами в туристичній сфері. – 2011. – № 2. – С. 81 – 83.

3. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/

4. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ru/>

5. Офіційний сайт журналу «ФОКУС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://focus.ua/>

6. Офіційний сайт журналу рейтингу українських ВУ-Зів «Компас» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yourcompass.org/>

7. Єлісеєва О. К. Оцінка розвитку економічних систем на основі індикативних та когнітивних методів / Єлісеєва О. К. // Научный вестник ДГМА. – 2011. – № 2 (8Е). – С. 257 – 264.